

POLITIKAI FEJLŐDÉS

A MÉLTÁNYOSSÁG POLITIKAELEMZŐ
KÖZPONT KÖZÉLETI MAGAZINJA

MÉLTÁNYOSSÁG
politikaelemző központ

NYUGAT VERSUS NYUGATTALANSÁG

SOKPÁRTRENDSZER VERSUS EGYPÁRTI DOMINANCIA

A TÖRTÉNELEM VÉGE VERSUS TÖRTÉNELMI MINTÁK ÚJRAÉLEDÉSE

LIBERALIZMUS VERSUS DEMOKRÁCIA

1

NYUGAT VERSUS NYUGATTALANSÁG
(Novák Zoltán)

2

LIBERALIZMUS VERSUS DEMOKRÁCIA
(Rajnai Gergely)

3

SOKPÁRTRENDSZER VERSUS EGYPÁRTI
DOMINANCIA (Lakatos Júlia)

4

A TÖRTÉNELEM VÉGE VERSUS TÖRTÉNELMI MIN-
TÁK ÚJRAÉLEDÉSE (Csizmadia Ervin)

Csizmadia Ervin

MÉLTÁNYOSSÁG POLITIKAELEMZŐ KÖZPONT
Igazgató

A magyar politikában rengeteg olyan kérdés tornyosul, amelyet nem tudunk - és nem is lenne szerencsés - a napi aktualitások szintjén elemezni. Olyan témák ezek, amelyekbe mintegy összesűrűsödik az 1990 utáni politikai fejlődés. A Méltányosság Politikaelemző Központ alábbi kiadványában négy olyan kihívásról szeretnének beszélni, amelyekről bár külön-külön és alkalomszerűen esett szó az elmúlt évtizedekben, de messze nem elég. Arra vállalkozunk, hogy ezeket a kihívásokat új megközelítésben és összekapcsolódóan járjuk körül. 1. Mit jelent a Nyugat fogalma, és miért nem sikerül Magyarországnak nyugatosodnia? 2. Mit jelent a liberális demokrácia, és miért következett be visszacsúszás az 1990-ben remélt demokratikus konszolidációhoz képest? 3. Mit jelent az 1990 utáni pártfejlődés, miért nem sikerült fenntartani a váltógazdálkodást, és miért kötöttünk ki a dominánspárti kormányzásnál? 4. Mit jelent, hogy a rendszerváltás után tartósan nem tudott érvényesülni a "történelem vége" elv mint a demokratikus fejlődés egyik fő ideológiája, és helyette "visszatért a történelem"?

VEZETŐI LÁBJEGYZET

1 Nyugat versus nyugattalanság

Sorozatunk első részében a nyugathoz fűződő viszony kerül terítékre, egy olyan tényező, mely az államalapítás óta alapjaiban határozza meg az ország történelmének formaadó mintázatait. Ez az orientáció korszakról-korszakra meghatározó szerepet játszott belső kulturális törésvonalak alakításában, ezáltal nem csak a külső szövetségi politika mozgásirányát szabta meg, de jelentősen befolyásolta a belső küzdelmek formátumát/logikáját is.

Nem volt ez másként a rendszerváltást követő időszakban sem, de az első (1990-2004) szakaszban – történeti távlatban szemlélve is – szokatlan egység mutatkozott a nyugati elkötelezettség tekintetében. Miközben a belpolitikai kérdésekben viszonylag gyorsan kialakultak a székértáborok, és beindultak barikádharcok, a nyugati integrációt, és az azt intézményesítő szupranacionális szervezetekhez való csatlakozási szándék létjogosultságát – egy-két diverzáns politikai szereplőtől eltekintve

– nem vonta kétségbe senki. A NATO-hoz és az Európai Unióhoz való csatlakozás kormányokon átívelő összszemzeti célkitűzéssé vált, mely kellő belső kohéziós erőt teremtett a polarizáció mederben tartásához, és a külpolitika évtizedes irányban-tartásához. Persze ez nem jelentette azt, hogy a politikai pólusok teljesen azonos Nyugat-képpel rendelkeztek volna, de még azt sem lehet állítani, hogy akár az első szakaszban ez a kép mindkét oldalon konstans lett volna.

De mielőtt rátérnénk a differenciák időbeli és tartalmi dinamikájára, vessünk egy pillantást azokra a világpolitikai folyamatokra, amelyek előidézték azt a geopolitikai klímát, mely lehetővé tette a nyugat-képek viszonylagos konvergenciáját, nemcsak a hazai belpolitikában hanem a térség országainak túlnyomó részében. Ezután térünk rá arra, hogy e konvergencia mellet/ellenére milyen szemléleti csirái mutatkoztak meg már első szakaszban a Nyugat-képek későbbi szétválásának. Majd röviden

feltárjuk azt az egyirányú de aszimmetrikus folyamatot, mely során eljutunk odáig, hogy a nyugati orientáció kérdése valódi kulturális törésvonallá válik, és az identitáspolitika pregnáns alappilléreként kezd funkcionálni. Végül megvizsgáljuk azt, hogy hogyan fest a jelenlegi helyzet, milyen irányba mutatnak a pillanatnyi folyamatok, és mutatkoznak-e kitörési pontok.

gazdaságot működtetni. Az akkor uralkodó szemlélet-mód (tranzitológia) szerint mivel az alternatív modell eltűnt, egy történeti cezúra húzható, voltaképpen elég utat engedni a liberális demokráciának, átültetni az intézményeket és bekapcsolni az adott országokat a nemzetközi vérkeringésbe, és nyugati értékek meggyökeresedésének semmi nem szabhat gátat – sem a történelem-fejlődési sajátosságok, sem a gazdaság-földrajzi adottságok. Versenyhelyzet híján a harmadik demokratizációs hullám (1990 után a keleti blokk szét-hullását követő átmenet) országai ezért messze nem kapták meg azt a szellemi és anyagi segítséget, amit az előző két hullám társadalmi igen.

Egyéb okok mellett erre vezethető vissza, hogy Magyarországon a kezdeti szakaszban jelen lévő konszenzuális Nyugat-kép nem maradt fenn, és kétezres évek második felében fokozatosan két egymással rivalizáló Nyugat-felfogás alakult ki: a mintakövető és a mintaformáló felfogás (bővebben). A balliberális oldal – gyakorlatilag mindmáig – megmaradt a felzárkózás-narratíva argumentációs keretrendszerében. Ennek logikája, hogy a cél a nyugati országok társadalomszervezési berendezkedésének átültetése és gazdasági teljesítményének utolérése. Ha felzárkózás lelassul vagy elakad, akkor a hiba az átültetés torzulásaiban, vagy a picgazdaság működtetési zavaraiiban keresendő. Ebből az ellenféllel szemben megfogalmazott tipizált vádak konstrukciója: a jobboldal eltérítette az országot a nyugati fejlődés útjáról.

A hazai jobboldal sokáig azonos vonalon haladt, mint a balliberális oldal, de már a kezdet kezdetén megmutatkoztak bizonyos gyökerei az eltérő Nyugat-szemléletnek. Jó példa erre a '96-ban megjelent „A polgári Magyarországért” vitairat, mely voltaképpen A Fidesz alap-programjaként funkcionált, a választásra való felkészülés folyamatában. A vitairatban – miközben az integrációt továbbra is stratégiai célként kezeli – már megjelennek kritikai elemek a Nyugattal szemben, és hangsúlyozza a globalizáció és a nyugati értékek kritikátlan átvétele veszélyeztetheti Magyarország kulturális és társadalmi értékeit, sőt, a nemzeti szuverenitás eróziójához vezethet. Ebből a kiindulóponttól a hanyatló Nyugat toposzáig hosszú út vezetett, sok lépcsőfokkal, ebből most csak két emblemikus mér-földkövet emelnénk ki, amely jól jelzi a viszony sajátos dinamikáját. Jelentős bizalomvesztést okozott a magyar jobboldalon, hogy az Őszödi beszéd kiszivárgása után kirobbanó botrány kapcsán a Nyugat igencsak elnézően

viselkedett. A másik fontos holtponthoz, amikor a frissen hatalomra kerülő Orbán-kormány a válságkezelés jegyében a hiánycél tekintetében moratóriumot kért az Európai Bizottságtól 2010-ben, és kategorikus elutasítással szembesült egy igen szorongatott helyzetben. De ezek a példák is csak egyfajta jelzőlámpák, amelyek a követők és követettek kódoltan instabil viszonyát jelzik. Ahhoz, hogy e viszony dialektikáját megértsük, érdemes kitágítani egy kicsit az értelmezési keretet, és segítségül hívni Ivan Krastev és Stephen Holmes teóriáját az utánpótlás lélektanáról.

A fény kialszik című kötetben a szerzőpáros lényegében azt állítja, hogy a duális világrend felbomlásával ismét két részre bomlott a világ: utánpótlásokra és utánpótlókra. Ez a felállás óhatatlanul egy alá-fölé rendeltséget eredményez, mely egy olyan viszonyrendszerhez vezet, melyben az utánpótlások jogot formálnak, hogy folyamatosan ellenőrizzék az utánpótlók utánpótlásának minőségét/eredményeit. Ez már önmagában is előidézi némi interkulturális frusztrációt, de a szerzők szerint nem ez okozza legfőbb problémát, hanem az alternatíva-tagadás. Miután a Nyugat univerzális normává emelte saját kormányzati berendezkedését, (erre sorozatunk negyedik részében bővebben is kitérünk) kérelhetetlenül mintakövetésre kényszerítve a harmadik demokratizációs hullám szereplőit, egyértelművé téve, hogy mivel a liberális demokrácia az emberiség politikai fejlődésének végállomása, ezért nincs valós alternatívája. Krastev és Holmes szerint viszont a liberális demokrácia elfogadható alternatívájának hiánya a lázadást ösztönzi, mert „elemi szinten az embereknek választási lehetőség kell, még ha csak az illúziója is”.

A szerzőpáros voltaképpen társadalomlélektani alapo-

kon közelít a problémához, támaszkodva René Girard francia történész-polihisztor azon tételére, hogy az utánpótlás lelki torzuláshoz vezet, kiváltképp akkor, ha az utánpótlott és utánpótló viszonyrendszerében a korlátozó/előíró faktor meghatározóvá válik. Márpedig a Nyugat és a mintakövető államok esetében épp ez történt, és sajnos a nemzetközi szinten ugyanúgy elillant a nyugati versenyszellem, mint a magországi társadalmi színterén. A centrum már nem fordított energiát arra, hogy a felé gravitáló feltörekvő országok elitjét és társadalmát újra és újra meggyőzze arról, hogy a liberális demokrácia a legmegfelelőbb rendszer a számukra. A mintakövetést/igazodást/adaptációt (krastev-holmes-i kontextusban: az utánpótlást) természetes automatizmusnak tekintették – nem volt az. Ráadásul a „demokratizálódó” országok felzárkóztatása sem ment a megfelelő ütemben, így a tolóerő és a húzóerő párhuzamos gyengülése fokozatos távolodást eredményezett, mely esetenként elhajlásba/szembefordulásba torkolt.

A versenyszellem elillanása és az abból fakadó torzulás következményét egy szóban össze lehet foglalni: távolodás. Távolodás az elit és a lakosság között, valamint távolodás a centrum és periféria (mintaadók és mintakövetők) között. Az elit és nép távolodása nem pusztán egy formális bizalmi válságjelenség, hanem a rendszer belső lényegét érinti, amennyiben kibillenti az egyensúlyt a két komponens, a demokrácia és liberalizmus között. A képviselt és a képviselő közötti szálak megszakadnak, a felhatalmazó már nem bíz abban, hogy a felhatalmazott képes érdekei képviseletére, mert cselekvésében elvont eszmék szellemében emelt formális és informális intézmények akadályozzák. Globális viszonylatban pedig a centrum és periféria távolodása okoz bizalmi válságot, mely második körben ellenállást és elfordulást eredményez.

Ahhoz, hogy ebből a válságból a Nyugat kikeveredjen, és a Fideszhez hasonló renitensekkel való viszonya megszeli, először is szembe kell néznie azzal, hogy '90-es győzelme korántsem volt végleges, saját tömegbázisáért és a Nyugathoz csatlakozó államo-kért újra és újra meg kell küzdenie. Ehhez vissza kell nyernie korábbi immanens versenyszellemét, melynek eszközrendszerét nem is lehet másra alapozni, mint társadalmi és szupranacionális toleranciára, valós felzárkóztatásra, stratégiai türelemre, az érdekérvényesítés esélyegyenlőségének megteremtésére, és érték-pluralizmusra.

Liberalizmus versus demokrácia

A magyar politika négy kihívását vizsgáló sorozatunk előző részében Magyarország nyugatosodását, pontosabban annak hiányát jártuk körül, s arra jutottunk, hogy ahhoz, hogy a Nyugat viszonya a Fideszhez hasonló pártokkal javuljon, először is szembe kell néznie azzal, hogy a rendszerváltást követő ideológiai győzelme korántsem volt végleges. Sorozatunk folytatásaként ezúttal a nyugatosodás ideáljához szorosan kötődő demokratizációval foglalkozunk. Azzal, hogy mit jelent a liberális demokrácia, és miért nem következett be az 1990-ben remélt demokratikus konszolidáció.

többek között azért, mert a 2000-es évekre a neoliberális politika és gazdaságsszemlélet vált uralkodóvá a nyugati nagyhatalmak körében. Habár Magyarországon Gyurcsány Ferenc inkább a Tony Blair politikája által fémjelzett Anthony Giddens nevéhez kötődő harmadik utas politikát követte, tehát tisztán sohasem valósult meg a neoliberális (gazdaság)politika, a nemzetközi korszakhoz való igazodási kényszer nem csak a neoliberalizmust tette szitokszóvá egy individualista hagyományokkal nem rendelkező, korábbi kollektivisták számára, hanem magát a liberalizmust is. Ehhez hozzájárult az MSZP koalíciós partnere is, az SZDSZ, amely mind ideológiailag (melegházasság, könnyű drogok liberalizációja stb.), mind gazdaságilag (öngondoskodás, decentralizáció) képviselte az akkor divatos nyugati liberális eszméket. Ahogyan erre sorozatunk első részében is rámutattunk, a balliberális oldal egyfajta feltétlen mintakövetői szerepet öltött ez által magára. Ugyan az SZDSZ csupán kisebbik koalíciós partner volt, igényt tartott a koalíciós kormányzás arculatának meghatározására, ami végül nem csak a kormányon belül okozott feloldhatatlan feszültségeket, hanem társadalmilag is erős ellenálláshoz vezetett. Erre a masszív társadalmi elutasításra épült a Fidesz 2010-es választási győzelme, előtérbe helyezve a liberális elemmel szemben a "nép"-et, azaz a liberális demokrácia demokratikus elemének nagyobb fokú érvényesülését. A liberális túlsúly tehát előállította a demokratikus túlsúlyra törekvő politikai ellenfelét.

Furcsának tűnhet 2024-ben felvetni, hogy mit is jelent a liberális demokrácia. Kulcsfogalmak tisztázása nélkül mégsem lehet értelmezni, mi változott a rendszerváltás óta eltelt időszakból az Orbán-rendszer létrejöttéig. Mást láttunk bele a liberális demokráciába a 90-es évek hajnalán, mint napjainkban. Nem csak azért, mert korlátozott volt a tudásunk a nyugati hagyományokról és gyakorlatról, hanem, mert az azóta eltelt időben a liberális demokrácia fogalom is kibővült, s a fogalomhoz való viszonyt egyre inkább a liberalizmushoz való viszony határozta meg. De ne szaladjunk ennyire előre!

A rendszerváltást követő időszakban még egy egységes demokrácia-képről beszélhetünk, azaz az aktorok túlnyomó többsége egyetértett abban, hogy demokrácia kell. Az amit demokrácia alatt értettek az érintett politikusok, értelmiségiek, diplomaták, stb., a politikatudomány klasszikus értelemben vett liberális demokrácia definícióját fedte le, egyben antitézise volt az előző rendszernek. Legyenek szabad választások, versengő többpártrendszer, működő piacgazdaság, érvényesüljön a jogállamiság. Az ideológiai alapú kiszámíthatatlanságot váltsa fel a demokratikus intézményekre épülő biztonság. Nem volt olyan elitcsoport Magyarországon, amely ne értett volna ezzel egyet. A liberális demokrácia két alkotóeleme, a liberalizmus és demokrácia, egyensúlyban volt. Közel azonos súllyal érvényesültek, nem létezett fontossági sorrend, vagy dominancia a kettő között. Egyértelmű volt, hogy mindkét elemre szükség van, hogy nem létezhet az egyik a másik nélkül. A demokrácia nem pusztán a népu-ralmat jelentette, és nem is arról szólt, hogy a demokrácia a szabad és nyitott társadalom előfeltétele, ahol az állam feladata csupán az egyéni szabadság érvényesüléséhez szükséges keretek megteremtése. Idővel azonban ez az egyensúly a liberalizmus irányába billent el, megbontva a korábbi egyensúlyt,

A fenti folyamat nem csak Magyarországon ment végbe, a 2008-as gazdasági válsággal világszerte megrendült a neoliberális politikába vetett hit, és egyre több populista párt jelent meg tiltakozásul. Változatosságuk ellenére, ami közös volt bennük az a (liberális) elit kritikája, az az állítás, hogy az elit nem foglalkozik a nép igényeivel. A politikatudomány, ezen pártok politikai térnyerését a liberális demokráciára nézve veszélyesként értelmezte, s egyre gyakrabban nevezte antidemokratikusnak őket. Ugyan a liberalizmus és a demokrácia nem természetes szövetségesek, mivel a második világháborút követően hosszú ideig egyensúlyba került a két elem, úgy tűnt immáron elválaszthatatlanok. A történelem végével kialakult egyfajta konszenzus, miszerint a demokrácia csakis liberális lehet, így, aki kiélezi a két elem belső konfliktusát nem is lehet demokrata. Az által, hogy Magyarországon a Gyurcsány-korszak alatt mintakövető magatartást követtek, megkísérelték reprodukálni azt a liberális túlsúlyt, ami kibillentette a liberális demokráciát korábbi egyensúlyi állapotából. Az egyensúly megbillenése tehát nem egy belső igényből eredt, hanem a külső minta átvételéből.

2015-re megszületett a demokratikus visszacsúszás narratíva, többek között Orbán Viktornek a 2014-es tusnádfürdői beszédére reagálva, amelyben a magyar miniszterelnök megfogalmazta, hogy Magyarország egy illiberális, azaz nem liberális állam. Habár beszédének lényege az volt, hogy tiszteletben tartják a liberális elemeket, de értékrendüket tekintve nem azok köré szervezik a magyar államot, a tusnádfürdői beszéd mondhatni az utolsó csepp volt a pohárban az Orbán-rendszer demokratikus mivoltának külső megítélésében, és onnantól kezdve illiberális demokráciának, vagy választási autokráciának tekintették.

Értelemszerűen az Orbán-rendszer nem azt állította magáról, hogy antidemokratikus, hanem azt, hogy anti-liberális. Mivel a liberális demokrácia fogalma azonban egy politikatudományi konstrukció, ezért azt, hogy mit tekintünk demokratikusnak, az uralkodó politikatudományi paradigma határozza meg, ami aztán kihat a politikára. Az utóbbi években azonban egyre többen kezdtek el foglalkozni a két alkotóelem belső feszültségével. Ezen iskola egyik felfedezése, hogy a politikatudomány helyesen azonosította azt, hogy a fent említett csoportok vissza akarták szorítani a liberális elemeket, a demokratikus elemeket erősítve. Ugyanakkor azt megkésve ész-

lelte, hogy ez nem feltétlen a demokrácia leépítésének szándékából fakadt, hanem ténylegesen megváltozott a két elem korábbi egyensúlya, amit a politikatudomány, valamint a mainstream politikai elit nem vett kellőképpen figyelembe. Ha érzékelte is, inkább csak a pozitív elemeit, azt nem, hogy mindez egyre növekvő társadalmi feszültséget eredményez a liberális demokráciára épülő országokban.

Nem csak a neoliberalizmus túlzása miatt fordultak ugyanis a liberális demokrácia liberális elemeivel szembe világszerte. A 60-as évektől kezdve elindult egy folyamat, ami a jog erejével próbált biztosítani olyan egyéni jogokat, ami sokak számára nem volt evidencia, hogy szűken a jogállamisághoz tartoznak, már amennyiben a jogállamiságot úgy definiáljuk, hogy az az önkényuralom

elleni védelem a joguralom által. Ezek az újítások a liberális elem pluralizmusra, toleranciára, emberi jogokra épülő részét erősítették, ugyanakkor azt is eredményezték, hogy a liberális demokráciához való viszonyt ideológiai alapra helyezték. Míg a korábbi egyensúlyi állapotban a kereszténydemokrata, konzervatív erők is komfortosan otthonra leltek, a kétezres évekre olyan mértékben kibővültek ezek az egyenjogúságra törekvő intézkedések, hogy azt sokan a 60-as évek óta zajló kultúrharc részeként élték meg. Úgy érezték, hogy a liberális túlsúly következtében a többség jogai sérülhetnek, ezért egy "demokratikusabb" demokráciát preferáltak, még ha ennek tényleges jelentéséről keveset is tudunk. Különösen az Egyesült Államok konzervatív köreiben vált fontossá, hogy a jurisztokráciát felszámolják, bár Orbán Viktornek a "brüsszellel" folytatott konfliktusa is magán hordozza ennek jegyeit. Miközben lehet amellet érvelni, hogy valaha éppolyan ellentmondásos volt a

nők választójoga, mint az, hogy például a transznemű állampolgároknak milyen jogokat biztosítson az állam, pont a 2024-es amerikai elnökválasztás mutat rá arra, hogy még a "progresszív Nyugat" sem olyan progresszív, mint azt a mainstream elit gondolná. Sok tekintetben az elit előrébb tart, mint a nép, és nem azért, mert nem kellően demokratikusak, hanem, mert nem annyira "liberálisak", mint azt vezetőik elvárnák.

A liberális demokrácia belső feszültségének kiéleződése lényegében a liberális elem ideális mértékéről szóló vita, amelyben az egyik fél a többségi demokrácia álláspontján áll, a másik fél, pedig a kisebbségek, és egyéni jogok védelmének folyamatos bővítésének oldalán. Mindkét fél úgy véli, hogy a másik fél tevékenysége antidemokratikus, és veszélyezteti a demokrácia

korábbi felfogását. Mindkét félnek annyiban igaza van, hogy mostanra ténylegesen ideológiai harccá vált ez a vita, amelyben mindkét oldal ki akarja szorítani a másik felet. Csakhogy a liberális demokrácia addig marad fenn, amíg mindkét elem érvényesül. Ezen a téren nem lehet politikai győzelmet hirdetni, mert a demokrácia helyreállítása nem egyik vagy másik fél igazságának érvényesülése révén érhető el, hanem, ha a felek képesek valamilyen módon helyreállítani a két elem egyensúlyát, vagy hajlandók megegyezni egy új egyensúlyban, amelyben elismerik egymás legitimitását.

Ha megvizsgáljuk, hogy Orbán Viktor és a Fidesz hogyan járta be ezt az ívet a rendszerváltástól napjainkig, akkor azt láthatjuk, hogy a rendszerváltást követően, az akkor még liberális Fidesz együtt haladt a korszellemmel, azonban már akkor is markáns különbségek voltak közte és a szintén liberális SZDSZ között. Ha visszatekintünk a 90-es évekre, láthatjuk, hogy a Fidesz liberalizmus kritikája nem újkeletű, és nem is jobbratolódásával kezdődött. Mindig is volt egy averziója a feltétlen mintakövetéssel szemben, ami különösen a 90-es évek végén, az uniós csatlakozásra való felkészülés idején került előtérbe. De nem csak a mainstreammel való "örökös" szembenállás vezetett oda, hogy 2002-től folyamatos politikai építkezéssel létrehozza előbb a centrális erőterét, majd a Nemzeti Együttműködés Rendszerét, s végül az úgynevezett illiberális államot. A Fidesz, és Orbán Viktor demokrácia-képét elsősorban a kudarcai formálták, s az, hogy mit tanultak belőlük. Tizennégy év folyamatos kormányzás után hozzászoktunk, hogy a Fideszt sikerein keresztül, azaz politikai fölényük felől értelmezzük. Az első szabad választásból, valamint az MSZP későbbi hatalomra kerüléséből azt a következtetést vonták le, hogy nem elég mást gondolni, mint a mainstream, fel kell építeni egy önálló hatalmpolitikai rendszert politikai ellenfelekkel szemben. Az MSZP hatalomra kerüléséből azt szűrték le, hogy nem rendszerváltás történt, csupán elitváltás, ezért azt a célt tűzték ki maguk számára, hogy befejezzék a rendszerváltást. Az, hogy az MSZP-SZDSZ koalíció a nyugati mintakövető magatartást képviselte, azt eredményezte, hogy ennek ellenpólusává váltak. Ha az MSZP-SZDSZ a liberális elemeket erősíti, akkor ők ez ellen fognak küzdeni. Azzal, hogy 2006-ban a rendszerváltás óta először kapott egyhuzamban kétszer ugyanaz a párt felhatalmazást a kormányzásra, a Fidesz veszélyez-

Kezdetben tehát volt egy rendszer, amelyben egyensúly uralkodott, és ahol a Fidesz együtt mozgott az akkori korszellemmel, még ha olykor kritikát is fogalmazott meg. Mivel minden szereplő elfogadta az egyensúlyi helyzetet, a politikatudomány és a külső szemlélők úgy vélték, hogy megvalósult a demokratikus konszolidáció. Idővel azonban világszerte, s így Magyarországon is megváltozott a liberális demokrácia két alkotóelemének egyensúlya, amit nem tudott elfogadni a Fidesz, mi több aktívan át akarta formálni, és az egyensúlyt saját javára billenteni. Ezt értelemszerűen a liberális demokrácia védelmezői meg akarják akadályozni. Ez eredményezi napjaink demokrácia-vitáját, ettől hangos a sajtó. Kevés szó esik azonban arról, hogyan lehetne egy új egyensúlyt teremteni. Azáltal ugyanis hogy megértjük, miért bomlott meg a korábbi egyensúlyi állapot, már sokat tettünk a jövő egyensúlyának megteremtéséhez.

Sokpártrendszer versus egypárti dominancia

Csizmadia Ervin
Lakatos Júlia
Novák Zoltán
Paár Ádám
Rajnai Gergely

Uralkodó párt

A Fidesz nemzetközi és hazai történeti összehasonlításban

A rendszerváltás kudarcának okait taglaló sorozatunkban már kibontottuk, hogy a nemzetközi környezet és a külpolitikai irányultság; valamint a demokráciafelfogások változása miként járult hozzá ahhoz, hogy az 1990 utáni három évtized nem pont úgy alakult, ahogy azt a rendszerváltó elit elképzelte. A kudarcot még talán ennél a két szempontonál is jobban illusztrálja a pártrendszer alakulása: a legnagyobb politikai változás az volt 1990-ben, hogy sok párt versengése váltotta fel az egypárti vezetést, ehhez képest 2010 óta megszakítás nélkül ugyanaz az erő vezeti az országot, méghozzá megkérdőjelezhetetlen fölényrel.

Ezt látva gyorsan elkönnyelhetnénk, hogy a kudarc teljes volt: a cél a sokpártrendszer volt, de húsz év elteltével tulajdonképpen visszatértünk a korábbi egypártrendszerhez. Ezt pedig sokan szeretik is úgy értelmezni, hogy a Fidesz nemes egyszerűséggel lerombolta a rendszerváltás vívmányait, a sokpárti versengést intézményes, kommunikációs, jogi és egyéb eszközökkel versengés nélküli autoriter, diktatórikus rendszerre alakította. Ez a magyarázat egyes szereplők, kiemelten pedig Orbán Viktor jelentőségét emeli ki, és figyelmen kívül hagyja azt a társadalmi, történelmi és nemzetközi kontextust, amiben a rendszerváltás végbement. Ez a kontextus pedig, Orbán Viktor ide vagy oda, a kezdettől fogva megnehezítette annak a sokpártrendszernek a kialakítását, ami a rendszerváltó elit ideálja volt. A sokpártrendszer meghonosításának projektje túlságosan optimista volt, túl sok tényezőt hagyott figyelmen kívül a rendszerváltó elit.

Ez egy erős állítás, de számos tény alátámasztja. Először érdemes figyelembe venni a nemzetközi kontextust. Köztudomású, hogy a rendszerváltás idején az ellenzék nyugatos mintákat kívánt követni (erről bővebben a sorozat első részében beszéltünk); voltaképpen a nyugat-európai modellt szerették volna meghonosítani Magyarországon. Az új politikai intézményrendszer kialakításakor különösen erős volt a nemzetközi hatás, a szemek előtt a német sokpártrendszer magyarországi megteremtése lebegett, ennek kereteit próbálták megteremteni. Első ránézésre tehát mondhatnánk, hogy a nemzetközi kontextus nemhogy kedvező volt a hazai sokpártrendszer számára, hanem kifejezetten ezt a kontextus másolva épült ki, tehát a bajok forrása semmiképpen nem lehet az, hogy ne lett volna megfelelő a korabeli európai környezet.

Közelebbről megnézve viszont egyértelmű, hogy ez nem igaz. A rendszerváltó elit szeme előtt lebegő sokpártrendszer-ideál ugyanis leginkább ábránd volt, nem igazán létezett a valóságban. Igaz ugyan, hogy a '60-as és '70-es évek nyugatnémet politikáját valóban jellemezte az, hogy több (jellemzően 3-5) párt verseng a hatalomért, egyik sem magaslik ki a többi közül, és mindenki képes partnerként tekinteni a másikra, a döntéseket pedig többszereplős kompromisszumok és gyakran konszenzusok eredményeként hozták meg. A német minta tehát jogosan szolgálhatott útmutató sarkcsillagként a rendszer kialakítása során, de azt már a legtöbben elfelejtik, hogy ez egy szinte unikális példa volt még a hidegháború időszakának Nyugat-Európájában is.

Ott volt a brit példa, ami két nagy párt váltógazdálkodására és mély ellenségeskedésére épült, semmiképp sem többpárti kompromisszumok, hanem egy erősen polarizált székértábor-logika jellemezte. A francia példa alapján a kiemelkedő személyek (pl. Charles de Gaulle, Francois Mitterand) dominálták a politikát, a pártok a személyek köré szerveződtek, a kompromisszumokat pedig ezek a nagyformátumú vezetők tudták megteremteni. Említhetjük a skandináv eseteket is, ahol hiába volt számos parlamenti párt, ezek a brit mintához hasonlóan blokkokba rendeződtek, és ritkán voltak képesek igazán együttműködni, hanem általában csak az egy blokkon belüli pártok tudtak kompromisszumokat kötni, blokkokon átívelő kooperációról ritkán beszélhettünk, így kialakult egy kvázi-kétpártrendszer. De ott van az olasz minta is, ahol szintén sok párt versengett egymással, de közülük kiemelkedett egy (a Keresztény Demokrácia), ami domináns pártként minden választást megnyert és szinte minden kormányt dominálni tudott.

A minta tehát tulajdonképpen csak Németországra és Ausztriára terjedt ki, az összes többi európai példa megmutatta, hogy nagyon ritka és nagyon nehezen megvalósítható az az ideál, hogy egymással együttműködni képes, az ideológiai skála széles palettáját lefedő pártok kompromisszumkész, jellemzően koalíciós kormányzására épüljön a rendszer. De a helyzet még ennél is rosszabb volt a magyar sokpártrendszer szempontjából: a német és osztrák minta, illetve a többi nyugati demokratikus rendszer éppen akkor változott meg *drasztikusan*, amikor a magyarok le akarták azt másolni. Új típusú pártok jöttek létre (pl. megjelentek a zöld pártok), és a régi rendszer kiemelkedő pártjai ezekkel nem szerettek volna együttműködni; szerették volna megőrizni a hatalmukat. Így váltak a nyugat-európai pártok – Richard Katz és Peter Mair elnevezése alapján – *kartellpártokká*.

A kartellpártrendszer azt jelentette, hogy a rendszer vezető pártjai (jellemzően egy szociáldemokrata és a mérsékelt konzervatív párt) összejátszanak, hogy az új, fenyegetést jelentő erők ne kerüljenek a kormányzás közelébe, egymás között pedig megosztották a hatalmat. *A politikai verseny színházzá vált*, a nagy pártok közötti különbség minimálissá szűkült, csak azért nem olvadtak eggyé, hogy egymás leváltásával el tudják játszani a demokráciát a választók számára. A kartellpártiság volt tehát a rendszerváltás valódi nemzetközi kontextusa, és ennek fényében már nem is meglepő, hogy a '90-es, majd a 2000-es években ennek mintájára rossz nyelvek szerint létrejött a „70-

30” rendszer, miszerint a két nagy magyar párt ilyen arányban osztotta el egymást között a közpénzeket; kettejük versengése pedig csak ennek az elosztásnak a legitimációjára szolgált, nem pedig valós, sokpárti politikai küzdelmet jelentett.

A kartellpárti értelmezés szerint tulajdonképpen az MSZP és a Fidesz érdeke is az volt az ezredfordulót követően, hogy a kisebb, rivális pártokat *maguk alá gyűrjék*, és megkérdőjelezhetetlen legyen az, hogy kettejük közül kormányoz valaki. Egypártrendszert a demokratikus keretek és látszat fenntartása miatt egyikük sem szándékozott kialakítani, de azt biztosítani akarták, hogy rajtuk kívül senki se férjen közel a kormányzáshoz. Érdekeik ebből a szempontból egybevágtak, és ezért a kettejük közötti versengés csupán látszat volt a közönségnek, hogy megmutassák, Magyarországon éles demokratikus küzdelem van, de a színpalak mögött hallgatólagos megállapodásokat kötöttek egymással, hogy fenn tudják tartani ezt a struktúrát. A magyar kartellpártiság egyben váltógazdálkodásra is épült: négyévente helyet cseréltek a felek, így mindenkinek volt tere politikai és gazdasági elképzeléseit megvalósítani. A 2006-os választás, ahol a modernkori magyar parlamentarizmus történetében először tudott kormányzó párt választást nyerni, ezt a rendszert aknáztá alá, és megelőlegezte, hogy a kartellpártiság véget érhet Magyarországon. A jobboldal legalábbis úgy érezte, hogy túlságosan ki lett szorítva, így *a kartell fenntartása már nem feltétlenül érdeke*.

A kartellpárti rendszer rövid távon nagyon jól működött a nyugati nagy pártoknak, de a 2000-es évek, különösen a 2008-as gazdasági válság időszakára már hatalmas elégedetlenséget eredményezett a nyugat-európai társadalmakban, felemelve különböző alternatív pártokat. Ezek között volt szélsőbaloldali (pl. a görög Sziriza), szélsőjobboldali (pl. a holland Szabadságpárt), zöld (pl. a német Zöldek) és sok más típusú erő is, amelyeket az kötött össze, hogy kimaradtak a kartellból. Sok ilyen párt akkora támogatottságot tudott szerezni, hogy meg tudta törni országában a kartellt, és bekerült a kormányba, eközben pedig a régi, bejáratott pártrendszerek *alaposan átalakultak*.

Ebbe az átalakulásba illik bele a magyar eset is, ahol a választók egyszerűen *megelégtették* az 1990-ben kialakított, sokpártrendszernek szánt, de tulajdonképpen kétpártrendszerre vagy kartellpártisággá alakuló

struktúrát, és ahogy Nyugaton is, úgy Magyarországon is alaposan átalakították a pártok közötti erőviszonyokat 2010-ben. A sokpártrendszer koporsójába ez a választás verte be az utolsó szeget, de a kontextus már a kezdetektől nem kedvezett: egy szinte sosem létező mintát próbált követni a rendszerváltó elit, és az átalakuló nyugati minták pedig még messzebb lökték ettől az ideáltól, végül pedig következett a teljes változás. A Fidesz ezt kihasználva tudta átalakítani a magyart *domináns pártrendszerre*. Az sem véletlen, hogy épp dominancia alakult ki, és nem valami más, de ennek okaihoz már a társadalmi és történeti kontextust kell megvizsgálnunk.

A sokpártrendszer ugyanis még kedvező nemzetközi környezetben is nehezen megvalósítható koncepció lenne Magyarországon. A rendszerváltó elit a *Nyugatot* akarta „hazahozni”, de nem vette figyelembe, hogy Magyarország egy *másik úton* jár, az intézményrendszer lemásolása nem feltétlenül vezet a nyugatival egybevágó eredményre. A magyar történelmi tapasztalat és társadalmi igények egészen mások, mint például a németek. Az igények megváltoztatására nem fordított sok erőforrást (pl. a demokratikus nevelés komolyan vételével, ami a német demokratizáció

kulcsfontosságú eleme volt), így azok nem változtak meg 1990 után.

Márpedig a magyar történelmi tapasztalat *egyetlen* hagyományt ismert: a dominanciát. A dualizmusban is szinte végig egy domináns párt vezette az országot, a Horthy-korszakban sem volt ez másképp, a Kádár-korszak egypártrendszere pedig az abszolút dominanciát valósította meg. A tapasztalat tehát az volt, hogy legyen a rendszer demokratikus vagy diktatórikus, néhány rövid és kaotikus időszakot leszámítva van egy párt, ami kiemelkedik a többi közül, és a kormányzás közelébe a többi politikai szereplő nem juthat.

Ez a tapasztalat egy kimondatlan társadalmi igénynyé formálódott. A magyar polgárok *stabil, egységes* kormányzást szerettek volna már a '90-es években is, nem a sokpártrendszer nehézkes, kompromisszumos politikáját. Ennek egyértelmű jele volt az 1994-es

választás, ahol a Magyar Szocialista Párt egyértelmű többséget kapott, tulajdonképpen *megbízást* kapott a dominanciára. Az 1990-1994 közötti sokpárti kísérletet tehát szinte azonnal elutasította a magyar társadalom, és hiába volt erre kialakítva az intézményrendszer, hiába volt az elit szándéka a kompromisszumos, erősen versengő sokpártrendszer, már ekkor nyilvánvalóvá vált, hogy ez nem vág egybe a társadalmi akarattal. A nagy és erős pártokra, ezáltal egyértelmű, és kevésbé kompromisszumokra, hanem határozott döntésekre vonatkozó igény 2002-re gyakorlatilag brit típusú kétpárti küzdelmet eredményezett. A német típusú sokpártrendszer álma tehát egyrészt 1994-ben, de végleg 2002-ben *szertefoszlott*, nem kellett 2010-re várni erre. A választók *két egymást követő* győzelemmel ismét az MSZP-nek adtak lehetőséget az igényelt dominancia kialakítására, de a szocialisták ezzel – ahogy 1994-ben sem – ezúttal sem tudtak élni.

1994 és 1998 között a hatalmas többség ellenére nem sikerült sok olyan változást végrehajtania a szocialistáknak, amit megígértek (pl. sikertelenül alkotmányoztak), illetve a Kádár-korszak jólétét sem voltak képesek visszaállítani, sőt, a Bokros-csomag és más intézkedések révén további gazdasági nehézségeket élt meg a társadalom. Az elvárások, amik potenciális domináns helyzetbe emelték az MSZP-t, nem teljesültek. 2006 után ugyanez volt a helyzet: a 2002 és 2006 közötti fejlődés és a meggyőző kampányígérek megvalósítása kudarcba fulladt, a társadalmi elvárásokkal szembenő gazdasági reformok következtek, mindeközben pedig az őszödi beszéd révén elinduló politikai, majd a globális krízis eredményeként bekövetkező gazdasági válság teljesen megtörte a dominánsnak felkent pártba vetett társadalmi bizalmat.

A legfontosabb azonban talán nem is az volt, hogy nem sikerült minden ígéretet betartani és minden igényt kielégíteni. Ennél is fontosabb volt, hogy sem 1994 és 1998 között, sem pedig 2002 és 2010 között nem tudott egységesen és stabilan kormányozni az MSZP. A párt számos rivális platformból állt, amelyek sokszor nem értettek egyet, nem dolgoztak együtt, sőt, időnként a szocialisták egymás ellen áskálódtak. Ennek szimbolikus pillanata volt Medgyessy Péter bukása, de számos más esetben is érezhető volt, hogy a Szocialista Párt nem az az egységes tömb, aminek a dominanciára vágyó magyar társadalom szeretne látni. Ezért *a társadalom egy másik, dominanciára alkalmas pártot kezdett el keresni*, és ezt találta meg az MSZP-nél sokkal egységesebben működő Fideszben. Így érkezünk el 2010-hez, amikor az *európai* politikai földindulás trendjébe illően Magyarországon is alapvetően átalakult a pártrendszer. A társadalom ekkora a Fidesznek adta meg a lehetőséget a dominancia kialakítására, és ezzel a párt élni is tudott, végleg hátrahagyva a rendszerváltás sokpárti eszméjét.

A magyar társadalom tehát újra és újra elutasította az elit sokpártrendszerre irányuló törekvését. Így hiába volt viszonylag egyöntetű vágy az elit részéről a '70-es évek német sokpártrendszerének meghonosítása, ez a kísérlet magyar történelmi tapasztalat és az arra alapuló társadalmi igények miatt – ma már egyértelműen látjuk – *kudarcra volt ítélve*.

A rendszerváltás pártrendszer-kísérletének kudarc manapság is tanulságos lehet, hiszen *újra mozgás* van a magyar politikában, és látszólag újra a 2002-es-hez hasonló kétpárti verseny van kialakulóban. Aki azt várja, hogy egy esetleges Fidesz-bukás után újra lehetőség lesz megvalósítani a rendszerváltás álmát, a némethez hasonló sokpártrendszert, az könnyen lehet, hogy nagyot téved. Az elmúlt 35 év tanulsága, hogy *a társadalmi igények* a dominancia irányába mutatnak, és a sokpártrendszer meghonosítása előtt először a polgárok gondolkodását, politikához való hozzáállását kell megváltoztatni.

Itt példaként szolgálhat Németország esete: a II. világháború után a társadalmi igények nem a sokpár-

tiság irányába mutattak. A sokpártrendszert a németek a káosszal azonosították, hiszen a '20-as évek weimari rendszere bel- és külpolitikai kudarcok sorozataként maradt meg a köztudatban. A náci diktatúra elutasítása tehát nem jelentette automatikusan a sokpártiság és a kompromisszumos kormányzás igényét. Ezt elsősorban a demokratikus nevelés komolyan vételével teremtette meg Nyugat-Németország. Nem szabad elfelejteni, hogy a Kereszténydemokrata Unió az NSZK első 20 évében kormányon volt domináns pártként, és ez alatt az idő alatt tudta azt a nézetet elterjeszteni a polgároknak, hogy a sokpártrendszer *kívánatos*. A közgondolkodás átfarmálása tehát egy hosszú folyamat, egyik napról a másikra semmiképp sem lehet végrehajtani, így Magyarországon is csak sok-sok év múlva érhetne be a gyű-

mölcsse. Ráadásul *a jelenlegi nemzetközi kontextus*, ami az egyre polarizálódóbb, egyre inkább székértáborokba rendeződő pártrendszerek irányába mutat, *szintén nem* a rendszerváltás projektjének megvalósításának kedvez.

Amikor a kívánatos pártrendszerről gondolkodott a rendszerváltó elit, nem vette tehát figyelembe sem *a nemzetközi*, sem *a társadalmi*, sem *a történelmi* kontextust, amik mind-mind a vágyott sokpártiság ellen dolgoztak. A pártrendszer azonban nem az egyedüli terület, ahol a történelmi kontextus figyelmen kívül hagyása súlyos következményekkel járt. Sorozatunk következő, befejező részében látni fogjuk, mi következett abból, amikor egy *történelmi* irányzat (a liberalizmus) önmagát *a történelmen kívülre* (utánra) helyezte.

A történelem vége vs. a történelmi minták újja- elődése

Sorozatunk célja megtalálni azokat a kulcsterületeket amelyek összesűrítetten megmutatják, mi és miért változott meg a rendszerváltás utáni magyar politikában. A Nyugat-kép, a demokrácia és a pártrendszer beható vizsgálata után a sorozat utolsó részében a *történelemről* lesz szó. Illetve arról, hogy a “történelem vége” rendszerindító teóriából hogyan jutottunk el a “történelem visszatér” teóriáig.

A történelem fogalma kicsit elvontabb, mint a Nyugat, a demokrácia és a pártok. Ugyanakkor elemzése mégsem kerülhető meg, merthogy az egész 1990-es rendszerváltás a történelem *megszűnésének* tézisére épült. Az átmenet széles körben osztott hite volt, hogy a világrendek harcára alapozott korszak véget ér, és egy teljesen más, a demokrácia világméretű győzelmére épülő korszak váltja fel. Hozzá kell tennünk: amilyen népszerű volt a „történelem vége” tétel az átmenet korában (és sokak számára ma is), ugyanolyan közhellyé vált egy idő után a „történelem visszatér” tétel. Egy biztos: mind a történelem vége, mind a történelem visszatérése olyan kihívás a rendszerváltó magyar társadalom számára, amelyről hosszabban kell beszélnünk. Látni fogjuk ugyanis, hogy például a történelem vége nem túlzottan szerencsés itthoni interpretálása súlyos következményekkel járt.

Elemzésünk két fő állítás köré épül. Az első az, hogy a „történelem vége” tételt, bár sokat szajkóztuk, nem értettük meg. Túlságosan arra koncentráltunk, hogy valami véget ért, és nem arra, hogy *milyen értelemben* ért véget. Márpedig ha kicsit értőbben olvastuk volna Fukuyamát, talán jobb magyarázó elvekre teszünk szert. A második állításunk – ebből kiindulva – pedig az, hogy az elmúlt 35 év talán legérdekesebb fejleménye: a történelem vége tétel rossz, nem értő

olvasása miatt a *liberalizmus* szenvedte el a legnagyobb, mondhatni: döntő vereségét. A 20. század nagy részében ugyanis a liberalizmus *történelmi* tan volt, míg az átmenettől kezdődően a liberalizmus a *jelenbe* szorult és a történelmi szerepét sem nem tudta, sem nem akarta megjeleníteni. Ebből nem is következhetett más, mint vereség, de minimum a terep átengedése a jobboldalnak, amely e miatt is a történelemmel való kapcsolattartás egyetlen letéteményévé vált.

A magyar politikai közbeszéd egyik legtöbbet idézett – és leginkább félreértett – tétele volt anno, hogy a történelemnek vége van. Francis Fukuyama először 1989-ben írta meg – címének végén kérdőjeles – cikkét, hogy aztán fő tézését 1994-ben (immár címében kérdőjel nélkül) könyvformában is megismételte. A tétel vulgarizálását okozó félreértés abból adódott, hogy mondanivalójának két rétege van. Az első az, hogy vége van-e történelemnek; a második pedig az, hogy milyen értelemben van vége. Akik csak az előbbire figyeltek, azok könnyen juthattak arra a következtetésre, hogy ettől kezdve csak a jelen (a demokrácia kiépítése, az intézmények megteremtése) számít. Akik azonban észrevették, hogy Fukuyama azt is firtatja: milyen értelemben ért véget a

történelem, azok nem követték el azt a hibát, hogy a jelent a múlttól teljesen elszakítva vizsgálják. Az egész magyar rendszerváltásnak kulcskérdése ez, s azért is következhetett be sokak számára csalódás, mert a magyar demokrácia kiépülését pusztán a nyugati jelen felől értelmezték, és eszükbe sem jutott, hogy a demokrácia kiépülésének folyamatában egyszer majd a magyar múlt is szót kérhet.

Persze nem véletlenül alakult ez így, hiszen 1989-90-ben valóban úgy tűnt, hogy csak a nyugati jelen játszik. Ennek ékes példája maga a kelet-közép-európai demokratizálás, amely a nyugati minta segítségével elsöpörte a szovjet rendszert és a térségben mindegyütt demokráciákat hozott létre. Ha pedig nincsenek diktatúrák, akkor – ahogy Fukuyama is írja – megszűnnek a két rendszer közötti történelmi konfliktusok. Ha nincs többé a „jó” demokrácia mellett a „rossz” diktatúra, s csak a demokrácia marad, akkor kvázi megszűnnek „jó” és „rossz” konfliktusai és az emberiség fejlődésének egy új szakaszába lép. Itt tehát a nagy győzelemből származó határtalan optimizmusról van szó, vagy másképpen: a liberális demokrácia univerzális triumfálásáról. Ámde a kérdés éppen az, hogy valóban történelem utáni kor kezdődik-e. Fukuyama

csele itt van, mert a történelem utáni kor nála számos történelmi utóhatással terhelt. Itt van mindjárt az a tézise, hogy a történelem utáni korban „az anyagi világ észlelésére rányomja bélyegét az ember történelmi tudata”. Ez már önmagában is előre vetíti azt, hogy a folyamatok mozgatója továbbra is az ön-, a csoport- vagy az osztályérdek lesz, amely akár keresztbe is szelheti a liberális demokrácia „emelkedett” eszményét. Aztán ott van az a tézise is, hogy a történelem végén elég, ha az országok többsége, és nem mindegyike válik liberálissá. „A történelem végén – írja – korántsem szükséges, hogy minden társadalom sikeresen átváltozzon liberális demokráciává; pusztán arról van szó, hogy az államok feladják ideológiai igényüket, miszerint az emberi társadalom fejlődésének más jellegű, magasabb rendű formáit képviselik”. Itt Fukuyama (1989-ben vagyunk!) a Szovjetunióra gondol, s nem téved: a Gorbacsov mögötti elítéltek, ahogy írja, eljutottak a történelem vége álláspont elfogadásához. Sőt ezek az elítéltek Oroszország létrejövetele után sem mutatták egy ideig, hogy a demokratikus paradigma kellemetlen lenne számukra. De arra is rámutat a szerző: a történelem meghaladása korántsem biztos, hogy tartós lesz. Ő a történelem iránti nosztalgiából vezeti le, hogy a történelem utáni korban is megmarad a nacionalizmus. S a legérdekesebb mondatát a végére tartogatja: az 1945 utáni fejlődéssel szembeni fenntartások ismét elindíthatják a történelmet; máskülönben a jövő évszázadokban a történelem végének unalma vár ránk”. Tréfás módon egy olyan szerző, aki állítólag a történelem végét hirdeti, számos ellenérvet sorakoztat fel a történelem továbbélése mellett. Főleg az is tehát azt mondanunk, hogy az ellen-Fukuyama tételre egészen 18 évet, Robert Kagan

könyvének megjelenéséig kellett várnunk. A történelem továbbélése Fukuyamában is ott van, s ezt egy kicsit rétegezebb olvasással a rendszerváltó elitnek is észrevehették volna. De valamiért nem vették észre. Mi több, azóta sem vettük észre, vagy fogalmazzunk úgy – Fukuyamától most már elszakadva –, hogy a történelem az óta is nemszeretem és zavaró tényező a hazai közgondolkodásban. Mintha zavarna minket, amit a történelem által megtudunk (vagy megtudhatnánk) magunkról. S itt érünk el a bevezetőben már jelzett liberalizmushoz. A magyar liberalizmus izig-vér-ig jelen-centrikus, vagy történelem-ellenes eszmeként jelent meg a rendszerváltás idején. Későbbi bukásában ez a döntése nagy szerepet játszik.

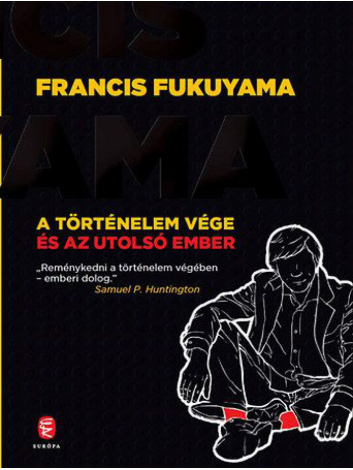
A történelem politikai felhasználását illetően így kezdettől egy *egyensúlytalanság* alakult ki a rendszerváltás után, s a történelem – a bal-liberális oldal híján – a magyar jobboldal szinte kizárólagos fenségterületévé vált. Kezdetben az MDF és szövetségesei, később a Fidesz és csatolt részei azok, amelyek nem győzték hangoztatni a történelem (s főképpen a magyar történelem) iránti érzékenységüket, miközben a másik oldalon legfeljebb elnézően mosolyogtak ezen, rosszabb esetben anakronisztikus és korszerűtlen attitűdnek minősítették ezt.

Ez azonban nem minősíthető szerencsés hozzáállásnak. Az 1989-90-ben és utána virulens liberális *jelen-centrikussággal* szemben ugyanis létezik egy olyan liberális értelmezése is, amelyek minden ízében *történelem-centrikus*. Ahhoz, hogy az olvasó értse,

mire gondolunk, egy ritkán elemzett régi liberálishoz, Benedetto Croce-hoz kell fordulnunk. Ide idézendő írásának az a címe, hogy *Történelem-el-lenesség*, de az írás valójában a liberalizmus történelem-mellettiségéről szól. Ő éppen arról beszél nekünk, hogy a két háború közötti diktatúrák azok, amelyek ki akartak lépni a történelemből. Ami persze már maga is egy következmény, hiszen azt mutatja, hogy a 20. századi társadalmakban jócskán megfakult a történelem: a két háború közötti korszakban „mintegy a történelemből való kilépés útján akarja az áhított békét és biztonságot elnyerni”.

Persze a történelem meghaladása – ha azt az erőszak állandó jelenlétével és a konfliktusok eskalációjával íránk le – akár lehetne pozitív is. Azt, hogy pozitív vagy negatív-e, az dönti el, hogy a történelem-ellenes lázadás (merthogy Croce mindezt lázadásnak tekint) „hordozza-e egy az eddigieknél átfogóbb *humanitás* ígéretét”. (kiemelés Croce-nél). Ilyen magasztos humanizmust azonban a szerző nem lát, mert a megnyilvánuló cselekvésekből egyrészt egy ideálnélküliség, másrészt egy absztrakt racionalizmus derül ki, s szerinte egyik sem alkalmas arra, hogy megújulást hozzon.

Mi a liberalizmus történelmi szerepe a történelem-ellenes lázadással szemben? Nos, Croce kiindulópontja, hogy a történelmi érzés és a liberális életérzés elválaszthatatlanok egymástól. Mégpedig azért, mert a liberalizmus a szabadság története, s történelmi helyét ezért a szabadságért való állhatatos küzdelem jelöli ki. Azt is megfogalmazza egyúttal, hogy a korszakban felbukkanó

Európa-ellenes gondolat (mai szavakkal nevezhetjük ezt nemzeti bezárkózásnak) *történelem-ellenes*, s egy történelemszerető ember nem lelkesedhet az anti-Európa gondolatáért. A szabadságról – s ez által a történelemről – már csak azért sem lehet lemondani, mert az az emberiség „végső és utolsó vallásos hite”, s akik ezt a hitet megtagadják, azok istentelenek és vallástagadók. „Aki azonban – zárja dolgozatát Croce – megnyitotta szívét a történelmi érzésnek, az nincs többé egyedül, hanem együtt él a mindenséggel”. Ezek a megállapítások egyfelől érdekes eltérést mutatnak az elmúlt évtizedekben ismeretes liberális teóriáktól, másfelől azonban azonosságot is. Az *eltérés* a történelem érzelmi (és nem csak értelmi) birtokba vételéből fakad. Croce a liberalizmust nem pusztán ideológiaként, hanem *érzelmi* közösséget és identitást adó vallásként értelmezi. Azonban két ponton is könnyen megállapíthatók a közötte és a későbbi liberális elméletek közötti *hasonlóságok*. Egyrészt azon a ponton, hogy egy történelmi szemlélet csakis *európai* lehet. Másrészt azon, hogy ez a fajta szabadságközpontú liberális történelmiség

az emberiség „utolsó hite”. Ez a megfogalmazás akár Fukuyama „történelem vége” elméletét is eszünkbe idézheti, de érdekes módon Fukuyama egyúttal be is kívánja fejezni a történelmet, míg Croce számára tulajdonképpen nyitott a folytatás, s csak abban biztos, hogy akik nem osztoznak ebben a hitben, azok „istentelenek és vallástagadók”.

Talán az olvasó számára is egyértelmű most már: ha ezt a liberális credót összevetjük a rendszerváltás utáni hazai liberalizmus felfogásával, akkor könnyen megállapíthatjuk: ha maradt is belőle valami, a *lényege* elveszett. S most nem csak arra gondolunk, hogy a liberalizmus történelmi elkötelezettségéből következik a szabadság melletti elköteleződés is – ha nincs *történelmi* érzék, nem lehet hitelesen beszélni a *jelenkori* szabadságról sem. Hanem arra is – és aktuálisan talán fontosabb –, hogy a rendszerváltó hazai liberalizmus – épp a történelem iránti érzéketlensége miatt – nem tudott komolyabb segítséget adni az *1945 utáni* nyugat-európai történelem értelmezéséhez sem. Márpedig az egységes Európa történetének ismerete nélkül nincs liberális politika. Elismerjük persze: ez az európai dimenzió (az európai egység 1945 utáni folyamata) 1990 körül még korántsem azt jelentette, mint ma. Akkor Európa szinte kizárólag a *demokráciát* és nem a *föderalizmust* jelentette, így a közbeszéd részeként nem is nagyon létezett az egységesülő Európa gondolata. De az időben előre haladva az Európa-dimenzió egyre fontosabbá válik, csak hogy mire ez bekövetkezik, addigra a hazai liberalizmus lényegé-

ben kimerül, és pártpolitikai értelemben felszámolódik. Történelmi érzékű és küldetésű liberalizmus híján pedig bármennyire is nem tetszik ez sokaknak, a Fidesz vált a magyar politika legújabb történelmibb pártjává. Talán másképpen alakul minden, ha a fent említett Benedetto Croce szellemiségét a hazai liberalizmus sokkal jobban hasznosítja, és a történelmet nem *meghaladni* akarja, hanem éppen a történelmiségből *vezeti le* jelenbeli feladatait.

Természetesen joggal vetheti fel az olvasó, miért Croce az, akit normaként alkalmazunk. Nos, azért, mert éppen nála láthatjuk megfogalmazódni azt, ami 1990 után a legjobban hiányzott. Croce „történelmi liberalizmusa” jó támpontul szolgál, s rávilágít arra, mennyire hibás kiindulópont volt felülni a történelem vége tételnek. De még egy dolgot szeretnénk itt hangsúlyozni. Azt, hogy a történelem vége teória szinte kritikátlan elfogadásának háttérében az állt, hogy eljött azoknak az elméleteknek az ideje, amelyek a *diszkontinuitásban* hittek. Láttuk ugyan, hogy ez a diszkontinuitás már Fukuyamánál sem teljes, de a magyar követők nem voltak ennyire differenciálók: ők nem csak azt vallották, hogy a diktatúra után a demokrácia ideje jött el, hanem azt is, hogy a *magyar* történelem ebben az új periódusban egyáltalán nem jut majd szerephez, hiszen a további fejlődés kizárólag a *nyugati* minták átültetéséről szól majd.

Csak Robert Kagan említett könyvének megjelenése után került előtérbe az a vélemény, hogy a diszkontinuitás helyett célszerűbb számolni a történelmi kontinuitással. Ezen új elméletek számára pedig már egyértelmű volt: a kelet-közép-európai demokratizálódásban egyáltalán nem iktatódik ki a múlt, hanem ellenkezőleg: a múlt, más formákban, más alakzatokban, mint annakidején, de éppen hogy újrateremtődik.

A történelmet tehát nem célszerű fátumként, a jelen szempontjából irreleváns tényezőként értelmezni, és különösen célszerűtlen eljárás elhatárolódni tőle. Elismerjük persze, hogy a magyar politikatörténet rengeteg visszás elemet tartalmaz, de egy dolgot nem lehet elvitatni tőle: a mi történelmünk. Emiatt nem tehetünk úgy, mintha nem hozzánk tartozna. A predemokratikus történelmi hagyományok értelmezése és a mai magyar politikába való beintegrálódásának feltárása - kötelező. Lezárva az elmúlt 34 év számunkra legfontosabb négy kihívásának elemzését, egyetlen tanulságot szeretnénk hangsúlyozni. Ez pedig az, hogy a magyar demokrácia fejlődése - ma már nyilvánvaló - nem egy *előre* „*kijelölt*” pályán zajlott. Tévedtünk, amikor az átmenet történései nyomán azt a következtetést vontuk le, hogy a demokrácia *egyenes vonalúan* halad előre. Ezzel szemben nagyon úgy tűnik: a demokrácia (s nem csak nálunk) *nyitott kimenetelű* rendszer, amelyben a fejlődés menetét, ütemét, a konfliktusok jellegét és intenzitását, a közélet légkörét, a politikai verseny dinamikáját nem elsősor-

ban az intézmények, sokkal inkább a releváns politikai aktorok határozzák meg. Ezért is koncentráltunk végig az aktorok változó magatartására.

1990-ben (és még egy ideig) a hazai politikai aktorok számos alapkérdésben (mint ezt sokszor hangsúlyoztuk) *egyetértettek*. De az 1990-es évek második felétől már korántsem mindenben, a 2010-es évektől pedig szinte már semmiben nem értenek egyet. Így aztán sem a Nyugathoz való mintakövető viszony, sem a korai liberális demokrácia, sem a kezdetben természetesnek tekintett sokpártrendszer, sem a demokrácia kibontakoztatásában evidenciának számító „történelem vége” gondolat fenntartásában nem maradt fenn tartósan ez a korai konszenzus.

Mindezen változásokat nem lehet elintézni, azzal, ha annyit mondunk: az autokrácia kiszorította a demokráciát. A változásokhoz egymásra épülő folyamatok összetett hatásai vezettek. Elemzéseinkkel épp arra szeretnénk volna felhívni a figyelmet, hogy a demokrácia soha nem egy rögzített *állapot*, hanem mindig *folyamat*. A magyar demokratizálódás 34 éve is egy folyamat, amelyben semmi nem volt eleve elrendelve, s mindig voltak benne alternatívák. Az, hogy az alternatívák közül *nem* az vált valósággá, amit kezdetben szerettünk volna, *maga* is elemzésre méltó. Ezért született ez a sorozat.

ÖNÉRTÉKES

„Az, hogy egy politikus egy színpadról nem a nagyképről beszél ebben a fázisban az teljesen rendben van, de egy nagykép nélkül nem lesz választási győzelem.”

„Minek köszönhető a negyedik 2/3-ad?”

„Miben határozta meg pártrendszer jelenlegi politikai helyzetet?”

„Hogyan segíthetik a magyar demokrácia helyreállítását a filmek?”

„Összehasonlítható-e egymással az Osztrák-Magyar Monarchia és az EU?”